

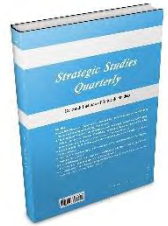

دائرة علوم استراتيجيات و قدرات
مركز بحوث الدراسات الاستراتيجية
Quarterly.risstudies.org

Article history:
Received 15 Oct 2023
Accepted 28 Dec 2023
Published online 11 Jan 2024

Strategic Studies Quarterly

Volume 26, Issue 4, pp 67-84

P-ISSN: 1735-0272
E-ISSN: 2980-910X

Geopolitical Investigation of the Nature and Evolution of Iran-EU Relations

Mehdi Safari Barmachi ^{1*}, Mahmood Vasegh ², Bahador Zare'ee ³

¹ Ph.D. Student of Political Geography, Faculty of Geography, Tehran University, Tehran, Iran

² Assistant Professor, Department of Political Geography, Faculty of Geography, Tehran University, Tehran, Iran

³ Associate Professor, Department of Political Geography, Faculty of Geography, Tehran University, Tehran, Iran

* Corresponding author email address: Safaribarmachi.m@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Safari Barmachi, M., Vasegh, M., & Zare'ee, B. (2024). Geopolitical Investigation of the Nature and Evolution of Iran-EU Relations. *Strategic Studies Quarterly*, 26(4), 67-86.

Doi:

[10.22034/srq.2024.429451.4119](https://doi.org/10.22034/srq.2024.429451.4119)

© 2024 the authors. Published by Research Institute of Strategic Studies (RISS), Tehran, Iran. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

Extended Abstract

Introduction

The relationship between Iran and European nations has experienced many ups and downs over the past two centuries. During the Cold War, Iran's affiliation with the Western Bloc and the general congruence of policies led to an expansion in these relations. However, the Islamic Revolution in Iran in 1979 brought about significant shifts in its political orientation, particularly in its foreign relations with the West. This resulted in a period of notable decline in Iran's relations with the European Union. The current state of their relations does not match the potential of the two sides. This situation is attributed to a combination of fundamental issues and fabricated barriers, such as the influence of the United States and Israel. Overcoming these challenges hinges on the steadfast commitment of both. In this context, the utilization of their broad economic, political, cultural, technological, and security capabilities can foster collaboration and improve their mutual ties. This paper, while pointing out the obstacles in the path of fostering relations between the Islamic Republic of Iran and the European Union, seeks to present a geopolitical solution to overcome them.

Methodology

This paper is part of applied and problem-solving studies. Its research method is “descriptive-analytical” and the data, in addition to documentary sources, have been collected from interviews with relevant experts. Also, the method of data analysis is based on the authors’ inferential analyses, which, by considering the factors affecting relations (especially the obstacles to the development of relations), examines the strengths, weaknesses, advantages, and limitations of Iran and the European Union in different areas. After explaining the mutual needs, the areas of appropriate relationship development based on common interests and within the framework of a complementary strategy have been described.

Result and discussion

An examination of the relations between Iran and the European Union in recent decades shows that although in some periods and cases, we have witnessed the development of their relations, there have been many ups and downs and their relations have been tense and even critical at some times (including today). Various factors influence the current situation, the most important of which are political and cultural. However, given the different value-based, cultural, and normative contexts, the unresolved issues will prevent the further development of relations. In this regard, we can refer to the differing viewpoints of the two actors on issues such as human rights, terrorism, democracy, and regional developments, particularly the issue of Palestine. On the economy, although there are multiple contexts and mutual needs for the development of appropriate relations, including in the energy sector, we have not seen any progress in relations due to various reasons such as the heavy shadow of political issues, interventions by third parties, and sanctions. Regarding security, it is necessary to note that Iran has a unique geopolitical position and is a country that always plays a prominent role in global equations. The European Union is also seeking to consolidate and strengthen its position and become a major international power, and in this path, it prioritizes a “geopolitical approach over a normative one”. Therefore, although Europe and Iran do not have common interests in some areas, they do have shared security threats. In general, it can be said that the current situation of relations from a political, economic, and security perspective is not only not in the interest of either party, but also poses threats.

At present, Iran and the European Union lack a strategic relationship. Despite the ongoing conditions and regardless of the prioritization of the impact of effective factors in their relations, each of them has geographical and geopolitical advantages and limitations. The examination of these reveals the mutual need for the development of appropriate relations. Considering this inescapable reality, the importance and necessity of creating a pattern and process of participation and cooperation on a strategic scale become evident.

In the framework of this study's proposed strategy, known as “complementarity”, the two sides can act as complementary units of each other and address their respective needs. Based on this, some advantages and capabilities of the European Union and its members can meet Iran’s needs, and vice versa. In this way, a kind of complementary cycle and process can be created between the parties. This complementarity can occur in economic, political, security, cultural, scientific, and media fields.

Therefore, the position of the European Union in the international system and the regional and strategic role of Iran have created requirements for establishing a proper and comprehensive relationship. Despite the existing obstacles to developing relations, common threats such as terrorism, drug trafficking, organized crimes, migration, war refugees, and also mutual needs in areas like energy, trade, transportation, investment, technology, and sustainable security can pave the way for reducing and resolving misunderstandings, ambiguities, and tensions. This can lead to the formation of constructive relations within the framework of a long-term strategic agreement in various political, economic, cultural, and security fields.

In conclusion, although the negative political factors significantly influence the relations between Iran and the European Union, both can settle the problems, improve the situation, and even develop strategic-level relations by desecuritizing issues, adopting a geopolitical approach, and designing their relations based on a strategy of complementarity.

Keywords: *Complementarity Strategy; Barriers to Developing Relationships; Islamic Republic of Iran; European Union.*

تبیین ژئوپلیتیکی زمینه‌ها و الگوی توسعه مناسبات ایران با اتحادیه اروپایی

مهدی صفری برمچی^۱، محمود واثق^۲، بهادر زارعی^۳

۱. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی گروه جغرافیای دانشگاه تهران، تهران، ایران
  ۲. استادیار گروه جغرافیای سیاسی دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران، تهران، ایران
  ۳. دانشیار گروه جغرافیای سیاسی دانشکده جغرافیای دانشگاه تهران، تهران، ایران
- * ایمیل نویسنده مسئول: Safaribarmachi.m@ut.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

صفری برمچی، مهدی، و واثق، محمود. و زارعی، بهادر. (۱۴۰۲). تبیین ژئوپلیتیکی زمینه‌ها و الگوی توسعه مناسبات ایران با اتحادیه اروپایی. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲۶(۴)، ۶۷-۸۴. Doi: 10.22034/srq.2024.429451.4119

© ۱۴۰۳ حق نشر (کپی رایت) این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY 4.0) صورت گرفته است.

تا پیش از وقوع انقلاب اسلامی در ایران، روابط میان ایران و کشورهای اروپایی از وضعیتی پایدار و روبه‌گسترش برخوردار بود. همسویی سیاست‌های ایران با دول غربی به‌ویژه آمریکا در دوران جنگ سرد، عامل مؤثری در توسعه و تعمیق این مناسبات محسوب می‌شد، لیکن پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران و خروج این کشور از جرگه کشورهای هم‌پیمان با بلوک غرب، مناسبات با کشورهای اروپایی دچار نوسان و تنش شد و به حداقل سطح ممکن تنزل پیدا کرد. مسلماً علل و عوامل متعددی در کاهش سطح روابط میان طرفین نقش داشته است. هدف مقاله حاضر، بررسی و تشریح عوامل و موانع تأثیرگذار در کاهش روابط ایران با اتحادیه اروپایی و کشورهای عضو آن و نیز تبیین زمینه‌ها و راهکارهای توسعه مجدد روابط دوطرف بر مبنای ژئوپلیتیک است. روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی بوده و داده‌ها از منابع اسنادی و مصاحبه با صاحب‌نظران مربوطه جمع‌آوری شده است. مطابق یافته‌های این مقاله، اگرچه عوامل و موضوعاتی نظیر پرونده هسته‌ای ایران، اختلاف‌نظر در حوزه حقوق بشر، سیاست‌های منطقه‌ای ایران به‌ویژه عدم به رسمیت‌شناختن رژیم‌صهیونیستی، فقدان نسبی استقلال و اثرپذیری اتحادیه اروپایی از بازیگران ثالث و... جزو عوامل چالش‌زا و موانع پیش‌روی توسعه مناسبات ایران با کشورهای اتحادیه اروپایی است، لکن با توجه به نیازهای متقابل ایران و اتحادیه اروپایی به یکدیگر در زمینه‌های اقتصادی، امنیتی، تکنولوژیک و فرهنگی، طرفین می‌توانند با اتخاذ رویکرد ژئوپلیتیکی و بر مبنای الگوی «هم‌تکمیلی»، مناسبات خود را تنظیم، توسعه و گسترش دهند.

کلیدواژگان: راهبرد هم‌تکمیلی، موانع و زمینه‌های توسعه مناسبات، جمهوری اسلامی ایران، اتحادیه اروپایی.

مقدمه

روابط میان ایران با کشورهای اروپایی، طی دو قرن اخیر دارای فراز و نشیب‌های بسیار بوده است. این روابط در طول جنگ سرد به دلیل همسویی کلی سیاست‌های دو طرف، روندی آرام و روبه‌گسترش داشت، لیکن با وقوع انقلاب اسلامی در ایران در سال ۱۹۷۹ م. و وقوع تغییرات جدی در جهت‌گیری سیاسی ایران در مناسبات خارجی خود به‌ویژه با دول غربی، این روند با رکود و کاهش چشمگیری مواجه شد. وقوع انقلاب اسلامی در ایران و پس از آن واقعه، فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و خاتمه جنگ سرد، تحولات وسیع و عمیقی را در مناسبات بین‌المللی به دنبال داشت. در ادامه و طی سه دهه اخیر هم مناسبات جدیدی در نظام بین‌الملل ظهور یافته است؛ از جمله این تحولات، بروز تردید و تزلزل در ساختار ناشی از سلطه بلامنازع قدرت‌های غربی در مناطق مختلف جهان، شکل‌گیری ائتلاف‌ها و نظام‌های جدید منطقه‌ای و نیز ظهور قدرت‌های جدیدی چون چین، هند، برزیل، روسیه و ایران در صحنه بین‌المللی است. این وضعیت زمینه را برای شکل‌گیری تدریجی ساختار جدیدی از مناسبات و ترتیبات قدرت در نظام بین‌المللی و تغییر و جابه‌جایی کانون و ثقل قدرت از اروپا و آمریکا به مناطقی دیگر چون منطقه آسیا-پاسفیک، غرب آسیا و دیگر مناطق جهان فراهم کرده است. تحولات گسترده در حوزه فن‌آوری‌های ارتباطی و نیز شکل‌گیری مناسبات در مقیاس جهانی، پدیده جهانی‌شدن سیاست، اقتصاد، فرهنگ و امنیت را رقم زده است که از جمله مهم‌ترین پیامدهای تحولات یادشده، رشد و تقویت مستمر وابستگی متقابل کشورها و نظام‌های منطقه‌ای به یکدیگر بوده است؛ به طوری که همه واحدهای سیاسی و نظام‌های منطقه‌ای در قالب شبکه گسترده جهانی، به یکدیگر وابسته و نیازمندند.

براساس آنچه بیان شد، در مقاله حاضر موضوع توسعه مناسبات میان جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اروپایی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. مناسبات این دو بازیگر هم‌اکنون بسیار نازل است و تناسبی با ظرفیت‌های آنان ندارد. این وضعیت ناشی از وجود برخی موانع اساسی میان طرفین و نیز برخی موانع ساختگی و غیرواقعی حاصل از تأثیرگذاری‌های منفی بازیگران ثالثی همچون ایالات متحده آمریکا و رژیم صهیونیستی است که رفع آن‌ها در گروهی عزم جدی رهبران و سیاست‌گذاران ایرانی و اروپایی خواهد بود. از سوی دیگر، بهره‌مندی دو طرف از ظرفیت‌های گسترده اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، تکنولوژیک، امنیتی و همچنین نیاز متقابل طرفین به یکدیگر، می‌تواند زمینه‌های متنوع و وسیعی از همکاری و مشارکت و ارتقای مناسبات را فراهم کند.

طی مقاله حاضر، نویسندگان ضمن اشاره به موانع موجود در مسیر توسعه مناسبات میان جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اروپایی، با پیشنهاد و ارائه راهکاری موسوم به «راهبرد هم‌تکمیلی»^۱ -که ویژگی کاربردی و حل مسئله دارد- تلاش نموده‌اند از این طریق به رفع موانع موجود در مسیر توسعه مناسبات ایران و اتحادیه اروپایی، کمک کنند. به عقیده نگارندگان این مقاله، چنانچه راهبرد مذکور همراه با حسن نیت و اعتماد متقابل، به عنوان مبنای مناسبات میان ایران و اتحادیه اروپایی در نظر گرفته شود، ضمن تحقق توسعه روابط، آثار و پیامدهایی چون توسعه، امنیت و صلح و ثبات پایدار در محیط بین‌المللی را به دنبال خواهد داشت. علاوه بر آن، می‌توان از الگوی یادشده برای گسترش تعامل و همکاری میان کشورها و ملت‌ها در سایر نقاط جهان نیز بهره‌گیری نمود.

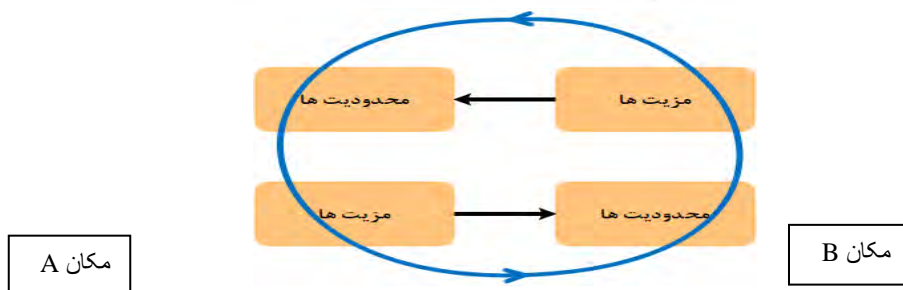
1. Complementary Strategy

الف) چارچوب نظری

۱. سیاست خارجی و ارتباط آن با ژئوپلیتیک: سیاست خارجی رویکردهای نظری و اندیشه‌ای واحدهای سیاسی نسبت به محیط منطقه‌ای و جهانی است (اخباری، ۱۳۹۶: ۴۷-۴۶). ژئوپلیتیک راهبردهای سیاست خارجی کشورها را تعیین و اولویت اساسی آن‌ها را مشخص می‌سازد. عوامل ژئوپلیتیک می‌توانند تولیدکننده فرصت یا موجد محدودیت و تهدید برای کشور باشند (مهدیان و دیگران، ۱۳۹۶: ۲۰۸). بنابراین سیاست خارجی از ژئوپلیتیک متأثر می‌شود (سیمبر و شیرواند، ۱۳۹۴: ۱۱۹). پارامترهای جغرافیا، قدرت و سیاست، الگوهای رفتاری گروه‌های متشکل انسانی را نسبت به یکدیگر تعیین می‌کنند و در اشکال مختلفی مثل نوسان قدرت، رقابت، همگرایی، واگرایی، نفوذ، بحران، سلطه، زیرسلطه، ائتلاف، صلح، همکاری، امنیت، آرامش و ثبات، مبادله، تجارت و... تجلی می‌یابد (صفوی همای، ۱۳۸۶: ۸۴). در واقع رفتار سیاسی یک کشور در عرصه فرامرزی و جهانی برگرفته از ژئوپلیتیک است. شناخت ماهیت ژئوپلیتیک یک کشور به درک و تحلیل نوع رفتار و کنش‌های آن کمک می‌کند (حافظنیا و دیگران، ۱۳۹۱: ۲۶). هیچ کشوری نمی‌تواند محتوا، جهت‌گیری و حتی اهداف سیاست خارجی خود را مستقل از ماتریس ژئوپلیتیک خود طراحی و هدایت کند (قالیباف و پورموسوی، ۱۳۸۷: ۵۵). در ارتباط با اثرگذاری ژئوپلیتیک بر سیاست خارجی توجه به دو مفهوم ضرورت دارد:

- کد ژئوپلیتیک: مجموعه سازمان‌یافته‌ای از تصورات و فرضیه‌های سیاسی-جغرافیایی را که پایه و اساس سیاست خارجی هستند، تشریح می‌کند. کد ژئوپلیتیکی مبنای شکل‌گیری سیاست خارجی است و روابط ژئوپلیتیک میان کشورها را شکل می‌دهد (موسوی‌شهیدی و دیگران، ۱۴۰۰: ۸۲۲).
- ژنوم ژئوپلیتیک: نقشه جغرافیای سیاست و برخاسته از جغرافیاست که سیاست خارجی یک کشور را تحت تأثیر قرار می‌دهد (حمیدی و قاسمی، ۱۴۰۰: ۱۲۵).

۲. رهیافت هم‌تکمیلی: یک سازوکار عملیاتی با رویکردی کارکردگرایانه است. مفروضه بنیادی‌اش این است که چون توزیع منابع محیطی و جغرافیایی در سطح زمین یکسان نبوده و از نابرابری‌های گسترده برخوردار است، لذا هیچ مکان جغرافیایی به تنهایی قادر به تأمین همه نیازهای ضروری ساکنان خود نیست. به همین دلیل، مکان‌های جغرافیایی برای تأمین منابع موردنیاز خود به صورت جدی به مکان‌های دیگر نیازمند و وابسته هستند و بر اثر تعامل میان مکان‌ها، نیازها و کمبودهایشان برآورده خواهند شد. تعامل و هم‌پوشانی متقابل میان دو مکان مفروض، به‌عنوان فرایند یا راهبرد هم‌تکمیلی نامیده می‌شود؛ طی فرایند مزبور، دو مکان جغرافیایی با رفع نیاز و کمبودهای یکدیگر، در حکم مکمل هم عمل می‌کنند (واثق و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۸-۲۷).

شکل (۱): مدل مفهومی فرایند هم‌تکمیلی (واثق و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۸)

تشابه و هم‌پوشانی نسبی راهبرد هم‌تکمیلی با دو نظریه «همگرایی^۱» و «وابستگی متقابل^۲» در موضوعیت و اهمیت تفاوت‌های محیطی، ویژگی کارکردی و تأکید بر تماس و روابط دو یا چندجانبه میان مکان‌های جغرافیایی آنها است. (koehane & ney, 1977: 225) و (واثق و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۹). همچنین تفاوت‌های میان راهبرد هم‌تکمیلی با دو نظریه همگرایی و وابستگی متقابل در عوامل زیر نهفته است:

- عامل جغرافیایی در راهبرد هم‌تکمیلی اهمیت و برجستگی بیشتری دارد.
- تحلیل‌های دو نظریه مذکور عمدتاً مقیاس ملی (کشوری) دارد؛ در حالی که در هم‌تکمیلی، همه مقیاس‌های جغرافیایی از محلی تا جهانی مدنظر است.
- عرصه تحلیل‌های دو نظریه یادشده (عمدتاً) به دو حوزه اقتصادی و امنیتی محدود است؛ اما حوزه‌های مورد تحلیل در راهبرد هم‌تکمیلی، شامل حوزه‌های سیاست، اقتصاد، فرهنگ و امنیت می‌شود.
- در نظریه‌های مذکور، ویژگی تئوریک عمدتاً غلبه دارد؛ در هم‌تکمیلی ویژگی کاربردی و عملیاتی غالب است.
- مفروضه‌های اساسی دو نظریه مذکور مجاورت جغرافیایی و قرابت‌های فرهنگی، قومی، نژادی و ایدئولوژیک است؛ اما هم‌تکمیلی به مجاورت جغرافیایی و قرابت‌های فوق، محدود و مشروط نیست (واثق و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۰).

ب) زمینه‌ها و عرصه‌های فرایند هم‌تکمیلی

- **اقتصاد:** مناسبات اقتصادی میان مکان‌ها و مناطق جغرافیایی، نقطه آغاز شکل‌گیری فرایند هم‌تکمیلی و ملموس‌ترین مرحله آن است. نیاز افراد و مکان‌های جغرافیایی به منابع حیاتی و اولیه زندگی نظیر آب و غذا، جزو نخستین و اصلی‌ترین انگیزه‌های برقراری ارتباط میان انسان‌ها است. همچنین اختلافات ناشی از سطح توسعه‌یافتگی میان مکان‌ها و مناطق جغرافیایی نیز باعث شکل‌گیری نابرابری‌های گسترده میان مناطق مختلف شده است (کول، ۱۳۶۴: ۴۸-۴۲) که تعامل میان آن‌ها و رفع نیازهای متقابل را ضروری می‌سازد.
- **فرهنگ:** در این عرصه، زمینه‌های قرابت قومی، زبانی، مذهبی و تاریخی مدنظر است. اساس بسیاری از ائتلاف‌ها و دسته‌بندی‌های جدید در جهان امروز، ارزش‌های فرهنگی و تمدنی است (هانتینگتون، ۱۳۷۳: ۲۲). رشد فزاینده ارتباطات جهانی و گسترش تماس‌ها میان افراد، گروه‌ها و توسعه صنعت گردشگری (فارغ از کارکرد اقتصادی آن در زمینه درآمدزایی و اشتغال‌زایی)، نقش بارزی در عرصه ارتباطات و مبادلات فرهنگی دارد و ضمن زمینه‌سازی آشنایی ملت‌ها، به نزدیکی و همکاری میان دولت‌ها و نهادهای سیاسی منجر می‌شود و از این طریق، به فرایند صلح، ثبات و امنیت بین‌المللی کمک می‌کند (چاک، ۱۳۹۰: ۳۸-۳۶) و (قادری، ۱۳۸۳: ۳۶).
- **امنیت:** محیط زندگی انسان‌ها آکنده از انواع و اشکال خطرات و تهدیدهای بی‌شمار طبیعی و غیرطبیعی است. مفهوم تهدید و امنیت از موضوعات و زمینه‌های محدودتر گذشته، به موضوعات و زمینه‌های گسترده و متنوع‌تری تبدیل شده است (گلشن‌پژوه، ۱۳۹۱: ۳۶-۳۷). با توجه به گستردگی تهدیدات اعم از طبیعی و انسانی، هیچ مکان و واحد جغرافیایی به تنهایی و با اتکا به منابع و امکانات داخلی خود، توان رویارویی با مخاطرات و تهدیدهای ذکرشده را ندارد؛ لذا باید با هم‌افزایی منابع و امکانات خود در سایه همکاری

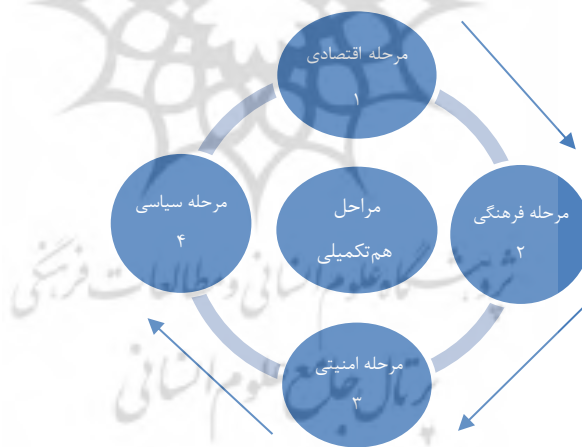
1. Convergence

2. Interdependence

متقابل و مشارکت جدی و در قالب شبکه‌ها، ائتلاف‌ها و سازمان‌های مشترک امنیتی، به تأمین امنیت بپردازند (واثق و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۷).

• سیاست: پیوند و هم‌تکمیلی سیاسی عمدتاً در مقیاس ملی و بالاتر مطرح می‌شود و نقطه اوج و حلقه نهایی این فرایند به حساب می‌آید. کامل‌ترین و بالاترین سطح همکاری، هم‌تکمیلی کلان و راهبردی یا هم‌تکمیلی و پیوند سیاسی است. هم‌تکمیلی سیاسی بعضاً به ادغام و یکپارچگی واحدهای متعامل می‌انجامد (فرانکل، ۱۳۷۱: ۸۴).

بر اساس مؤلفه‌های فوق، باید گفت فرایند هم‌تکمیلی یک جریان تدریجی است که طی آن مکان‌های جغرافیایی در طول زمان و براساس نیازهای متقابل، در قالب یک شبکه و نظام گروهی به مشارکت و همکاری می‌پردازند. مبنا و انگیزه واقعی و عینی بروز تماس و ارتباط میان افراد، گروه‌ها و مکان‌های جغرافیایی، نیازهای متقابل هستند و در این رابطه ملموس‌ترین زمینه نیاز متقابل، تأمین منابع اولیه نظیر آب، غذا و سایر نیازهای اولیه حیاتی است (Coper, 1968: 159-160). همچنین مشارکت در حوزه اقتصاد، سرآغاز پیوندهای هم‌تکمیلی بوده و در طول زمان سایر حوزه‌ها را در برمی‌گیرد (Mitrany, 1948: 350-365). اگرچه برقراری پیوندهای اقتصادی می‌تواند تحت تأثیر عوامل و زمینه‌های قومی، زبانی، مذهبی، تاریخی و فرهنگی از عمق و گستردگی بیشتری برخوردار شود، لیکن به‌رغم تصور اولیه، عامل قرابت فرهنگی و مجاورت جغرافیایی، لزوماً نقش مطلق در افزایش پیوند در زمینه‌هایی چون اقتصاد را ندارد و به‌عنوان یک قاعده کلی و عمومی محسوب نمی‌شود (امیدی، ۱۳۸۷: ۱۹۸) و (عباسی اشلقی و دامن‌پاک، ۱۳۹۲: ۱۸). این شرایط در اعضای اتحادیه عرب و حتی کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی مشاهده می‌شود (حافظنیا و زرقانی، ۱۳۹۱: ۱۱). می‌توان نمودار کلی و مراحل به هم پیوسته فرایند هم‌تکمیلی را مطابق شکل زیر ارائه کرد:

شکل شماره (۲) - فرایند کلی مراحل هم‌تکمیلی (واثق و دیگران، ۱۳۹۵: ۴۰)

در فرایند هم‌تکمیلی شکل مناسبات می‌تواند «نامتقارن و عمودی» یا «متقارن و افقی» باشد؛ همچنین امکان هم‌تکمیلی «چندمتغیره» یا «تک‌متغیره» وجود دارد. اگر هم‌تکمیلی شامل همه حوزه‌های چهارگانه اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و سیاسی شود، فرایند «هم‌تکمیلی کامل» و همه‌جانبه پدید خواهد آمد که مطلوب‌ترین و بالاترین سطح و شکل هم‌تکمیلی میان مکان‌های جغرافیایی است. افزایش تماس و روابط دو یا چندجانبه میان مکان‌های جغرافیایی (سیف‌زاده، ۱۳۹۰: ۳۳۴)؛ افزایش مشارکت و همیاری متقابل بر محور منافع و اهداف مشترک؛ دستیابی به سطح مطلوبی از توسعه پایدار در قالب گروهی و شبکه‌ای؛ برقراری تعادل و توازن فضایی و از میان رفتن شکاف‌های حاصل از نابرابری‌ها؛ از

میان‌رفتن زمینه‌های تنش، اختلاف و کشمکش‌های غیرسازنده؛ و ایجاد ثبات، صلح و امنیت پایدار، مهمترین پیامدهای هم‌تکمیلی به شمار می‌روند.

ج) وضعیت کنونی روابط ایران و اتحادیه اروپایی:

مهمترین تحولات در روابط جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اروپایی در ادوار مختلف به شرح زیر بوده است:

- **قبل از انقلاب اسلامی:** در دوره جنگ سرد، ایران در اردوگاه غرب تعریف می‌شد؛ چون ایران در سیاست‌خارجی خود آمریکا و رعایت ملاحظات راهبردی این کشور را در اولویت داشت. آمریکایی‌ها مانعی بر سر راه روابط ایران و اروپا نبودند و متغیر رژیم‌صهیونیستی هم اثرگذاری منفی در روابط نداشت. روابط با اروپا عمدتاً دوجانبه و با غلبه رویکرد اقتصادی بود. ضمن اینکه مانع و چالش سیاسی خاصی نیز وجود نداشت (عباسی اشلقی، ۱۳۸۸: ۲۴۴-۲۴۵) و نیز ابعاد استراتژیک آن به آمریکا واگذار شده بود (خالوزاده، ۱۳۹۱: ۵۳).
- **دوره ۱۳۶۸-۱۳۵۷:** موضع منتقدانه جمهوری اسلامی ایران در قبال نظام بین‌الملل، شرایط ویژه جنگ سرد، موضوع لانه جاسوسی، اولویت‌یافتن مسئله فلسطین و مقابله با رژیم‌صهیونیستی در سیاست‌خارجی ایران، حضور و فعالیت مخالفان سرشناس جمهوری اسلامی ایران در اروپا و همراهی اروپایی‌ها با آمریکا علیه ایران (به‌ویژه در دوره جنگ تحمیلی)، موجب شد در این دوره «رکود و بی‌اعتمادی» و «تشدید اختلافات سیاسی و هویتی» رقم خورده و نهایتاً با موضوع سلمان رشدی، روابط قطع شود. به‌رغم حمایت‌های اروپا از عراق در جنگ تحمیلی و چالش‌ها در روابط، مناسبات اقتصادی کم‌وبیش ادامه یافت (امیدی و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۹).
- **دوره ۱۳۷۶-۱۳۶۸:** «گفتمان عمل‌گرایی و مصلحت‌گرایی» در سیاست‌خارجی ایران، نیاز ایران به سرمایه و تکنولوژی خارجی برای ترمیم خسارات جنگ، تقویت یک‌جانبه‌گرایی آمریکا، سیاست آمریکا برای کاهش نقش اروپایی‌ها در منطقه، تلاش ایران برای خروج از فشار و انزوای تحمیلی آمریکا و علاقه اروپا برای حضور در منطقه عواملی بودند که منجر به بهبود نسبی روابط شدند. در عین حال به دلیل موضوعاتی همچون رژیم‌صهیونیستی، حقوق بشر، فعالیت‌های تسلیحاتی ایران، فعالیت مخالفان ایرانی مقیم اروپا و...، چالش‌ها استمرار یافت. رویکرد ایران به جنگ کویت و عدم همراهی اروپا با رویکرد تحریمی آمریکا در قانون داماتو، موجب تلطیف فضای فیما بین و شکل‌گیری «گفتگوهای انتقادی» دوجانبه شد. انتهای این دوره، موضوع میکونوس، موجب بحران در روابط و توقف روند تعاملی شد. در این دوره اتحادیه اروپایی در کنار آمریکا نقش بازدارندگی (البته با روش متفاوت) علیه ایران به‌ویژه در موضوع صدور انقلاب داشت، لکن تا حدی نیازهای صنعتی و تکنولوژیک ایران را رفع کرد. در نتیجه عدم همراهی اروپا با سیاست‌های تحریمی اقتصادی-سیاسی آمریکا، عمده ترتیبات تحریمی آمریکا به‌طور یک‌جانبه علیه ایران اعمال شد (آقایی، ۱۳۸۶: ۲۵).
- **دوره ۱۳۸۴-۱۳۷۶:** با توجه به طرح مباحثی مثل «تنش‌زدایی و گفتگوی تمدن‌ها» در سیاست‌خارجی ایران، در این دوره گفتگوهای فراگیر در حوزه انتقال انرژی، مبارزه با مواد مخدر، مهاجرت، محیط‌زیست، حمل‌ونقل، حقوق بشر، خلع سلاح، مبارزه با تروریسم، تجارت و اقتصاد، حقوق بشر و مسائل منطقه‌ای (به‌ویژه عراق و افغانستان) شکل گرفت. عدم همراهی اروپا با مواضع و رویکرد یک‌جانبه‌گرایانه آمریکا در دوره بوش پسر به‌ویژه پس از یازدهم سپتامبر (اتهام‌زنی به ایران با عنوان محور شرارت)، تبدیل شدن اروپا به بزرگترین شریک تجاری ایران و گنجاندن سازمان مجاهدین خلق در فهرست تروریستی اتحادیه اروپایی از اتفاقات مهم این دوره بود. به دنبال طرح موضوع هسته‌ای ایران، اروپایی‌ها ضمن همراهی راهبردی با آمریکا درباره لزوم تعلیق و توقف دائمی برنامه هسته‌ای

ایران، بر ضرورت پیگیری این هدف از مسیر مذاکره تأکید کردند و لذا تروئیکای اروپایی وارد مذاکره با ایران شد. ناکامی در مذاکرات هسته‌ای، موجب اولویت یافتن مباحث هویتی-سیاسی، توقف روند توسعه مناسبات و حاکم شدن سایه موضوع هسته‌ای (و پیوست‌های سیاسی-امنیتی آن) بر روابط ایران و اتحادیه اروپایی شد.

- **دوره ۱۳۹۲-۱۳۸۴:** با تنزل نقش سیاسی اروپا در پرونده هسته‌ای، اروپایی‌ها قربانت و همراهی بیشتری با آمریکا در خصوص ایران پیدا کردند. عدم پذیرش بسته‌های پیشنهادی و ایده‌های اروپا توسط ایران، پیشرفت فعالیت‌های هسته‌ای ایران و نهایتاً ارجاع پرونده به شورای امنیت سازمان ملل منجر به تشدید اختلافات شد. همچنین برخی مباحث سیاسی مثل موضوع هولوکاست، مواضع منفی اروپایی‌ها در حوادث پس از انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۱۳۸۸، قطع رابطه ایران و انگلیس در سال ۱۳۹۰ و اعمال تحریم‌های شورای امنیت و اتحادیه اروپایی علیه ایران، موجب تنش در روابط، روند کاهشی در مناسبات و انطباق بالای سیاست‌های اروپا و آمریکا شد.

- **دوره ۱۳۹۲ تاکنون:** با شکل‌گیری مذاکرات با ۵+۱ (که سه عضو آن تروئیکای اروپایی بودند) تعاملات با اتحادیه اروپایی در حوزه سیاسی افزایش چشمگیری پیدا کرد. در مذاکراتی که نهایتاً به توافق ژنو و پس از آن «برنامه جامع اقدام مشترک» یا «برجام» ختم شد، اتحادیه اروپایی نقش محوری داشت و در توافق برجام نیز به عنوان هماهنگ‌کننده تعیین شد. طی حدود دو سال اجرای برجام، به‌رغم برخی اختلاف‌نظرها به‌ویژه ناشی از انتظارات غرب برای تغییر در سیاست‌های ایران در حوزه‌های دیگر مثل منطقه‌ای و موشکی (Criekemans, 2018: 11)، در مجموع گسترش نسبی در مناسبات ایران و اتحادیه رخ داد و طرفین در پی ارتقای مناسبات در همه حوزه‌ها بودند (Aniseh, 2018: 11). به دنبال روی کارآمدن ترامپ، ایالات متحده در ماه می ۲۰۱۸ از برجام خارج شد و پس از اعلام خروج آمریکا از برجام، با وجود تأکید اروپایی‌ها بر تداوم پایبندی به توافق و اعلام مخالفت سیاسی با تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا علیه ایران (حتی ایجاد سازوکارهایی مثل ترتیبات مسدودساز^۱، اینستکس و عدم همراهی با آمریکا در نشست شورای امنیت برای تداوم تحریم تسلیحات متعارف ایران در سال ۲۰۲۰)، آنچه که در عمل اتفاق افتاد غلبه رویکرد یک‌جانبه و فشار حداکثری آمریکا ضدايران، ناتوانی و بی‌عملی اروپایی‌ها در برآوردن انتظارات ایران از برجام، خروج همه طرف‌های اقتصادی (به‌ویژه اروپایی) از ایران و عدم نتیجه در توافقات سیاسی-اقتصادی و... بود (Cornelius, 2017: 87). پس از خروج ترامپ از کاخ سفید در سال ۲۰۲۰ و شروع مذاکرات احیای برجام، با توجه به نقش اتحادیه اروپایی به‌عنوان هماهنگ‌کننده مذاکرات، تعاملات سیاسی تقویت شد؛ لکن با عدم موفقیت مذاکرات و متعاقب آن وقوع جنگ روسیه علیه اوکراین (مطرح‌شدن کمک‌های تسلیحاتی ایران به روسیه)، مواضع و اقدامات تند اروپایی‌ها در خلال اعتراضات داخلی ایران در نیمه دوم سال ۱۴۰۱ و تحولات دیگر در منطقه غرب آسیا، روابط بحرانی و پرتنش شد.

۲. تبیین مؤلفه‌های مؤثر بر وضعیت فعلی روابط ایران و اتحادیه اروپایی

- **مؤلفه‌های سیاسی، هویتی و فرهنگی:** این مؤلفه‌ها بیشترین تأثیر را بر روابط ایران و اتحادیه اروپایی دارند. دو بازیگر، در حوزه ارزشی، فرهنگی و هنجاری متفاوتند. توقف در اختلافات هویتی و معنایی مانع از همکاری و همگرایی شده است (کریمی و

^۱. Blocking Regulations

کشوربان آزاد، ۱۳۹۴: ۱۱۰). مهم‌ترین عوامل چالش‌زای سیاسی در روابط، منازعه بر سر گسترش سلاح‌های کشتار جمعی، ادعاهای اتحادیه اروپایی مبنی بر دخالت ایران در کشورهای منطقه، حقوق بشر و موضوع رژیم صهیونیستی است (فرجی‌راد و قاسمی، ۱۳۹۱: ۲۹). نفوذ منطقه‌ای ایران یکی از چالش‌های اساسی در روابط فیما بین است؛ اروپایی‌ها مستمراً نسبت به تصویرسازی‌های ایجاد شده درباره تلاش تهران برای ارتقای عمق استراتژیک، ابراز نگرانی و موضع‌گیری می‌کنند (International Crisis Group, 2018: 54). عامل دیگر واگرایی در روابط، موضوع تروریسم است که ریشه هویتی و ایدئولوژیک دارد (کریمی و کشوربان آزاد، ۱۳۹۴: ۱۰۸). اروپایی‌ها، حمایت ایران از محور مقاومت را مصداق حمایت از تروریسم تلقی می‌کنند (عباسی، ۱۳۹۲: ۶۲)، در مقابل برخی از گروه‌هایی که از نظر ایران به‌عنوان تروریست تعریف می‌شوند، در کشورهای عضو اتحادیه اروپایی با توجیحات ذیل مفهوم «آزادی» حضور و فعالیت دارند. اتحادیه اروپایی ضمن انتقاد مستمر از وضعیت حقوق بشر در ایران، نقش فعالی در اقدامات حقوق بشری علیه آن دارد (عباسی، ۱۳۹۲: ۲۰). علاوه بر مباحث هویتی و هنجاری، برخی سوء برداشت‌ها^۱، سوء تفاهم‌ها^۲ و برخی قضاوت‌های نادرست^۳ نیز در پایین‌بودن سطح روابط نقش اساسی دارند.

• **مؤلفه‌های اقتصادی:** در عصر کنونی که دوره حاکمیت گفتمان ژئواکونومیک در روابط بین‌الملل است، ژئوپلیتیک انرژی اهمیت فزاینده‌ای دارد (گل‌افروز، ۱۳۹۴: ۲۱۰-۲۰۹). انرژی کالایی راهبردی است که تأمین و امنیت آن نقشی کانونی در امنیت بین‌الملل و اقتصاد جهانی دارد (سهرابی، ۱۳۹۲: ۱۴۶). امنیت انرژی به تولید و مصرف روان انرژی اطلاق می‌شود، چنانچه هیچ مشکلی سر راه استخراج، تولید و حمل‌ونقل (تولید، توزیع و مصرف) آن وجود نداشته باشد (مهدیان و فخری، ۱۳۹۱: ۴۶). ایران با واقع‌شدن در مرکز بیضی استراتژیک انرژی جهان و در اختیار داشتن سومین منابع نفت خام و دومین منابع گاز طبیعی جهان، جایگاه مهمی در خصوص امنیت انرژی دارد (سهرابی، ۱۳۹۲: ۱۴۵). ضمن اینکه در میان دو منطقه از مهم‌ترین مناطق کانونی انرژی جهان (خلیج فارس و دریای خزر) واقع شده و موقعیت ترانزیتی کم‌نظیری برای مسیرهای انتقال انرژی دارد (مهدیان و فخری، ۱۳۹۱: ۵۷). برای ایران که از منظر مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی، قدرتمندترین و باثبات‌ترین کشور منطقه خاورمیانه، آسیای مرکزی، حوزه دریای خزر و مناطق پیرامونی آن است (صادقی، ۱۳۹۲: ۱۶۰)، کسب بازار مطمئن و درازمدت تقاضا برای محصولات انرژی اهمیت دارد. از سوی دیگر در بین واردکنندگان بزرگ نفت و گاز جهان، کشورهای عضو اتحادیه اروپایی رتبه نخست را دارند که هم به دنبال امنیت انرژی و هم متنوع کردن بازار وارداتشان هستند (سهرابی، ۱۳۹۲: ۱۴۷). اتحادیه اروپایی منابع انرژی و خطوط انتقال آن‌ها را عامل بسیار مهم و حیاتی در عرصه سیاست و امنیت بین‌الملل می‌داند. این درک در میان اروپایی‌ها به‌ویژه پس از جنگ اوکراین تقویت شده است زیرا دریافته‌اند که می‌توان از امنیت انرژی به‌عنوان یک ابزار سیاسی استفاده کرد. با وجود این و در حالی که ایران از جمله گزینه‌های اصلی پیش روی اتحادیه اروپایی در حوزه انرژی محسوب می‌شود و از طرف دیگر، اروپا با پتانسیل‌های جمعیتی، سیاسی و اقتصادی می‌تواند شریک مناسبی برای ایران در این حوزه باشد (توحیدفام و حضوری طریقه، ۱۳۹۰: ۳۹۵) لکن تعاملات فعلی طرفین بسیار پایین‌تر از ظرفیت‌ها آنها است (مهدیان و فخری، ۱۳۹۱: ۴۶). مباحث سیاسی در تعیین نقش کشورها در عرصه‌های اقتصادی نقش اساسی ایفا می‌کنند و صرفاً ظرفیت‌های اقتصادی نمی‌توانند منجر به شکل‌گیری تعاملات شوند (سهرابی، ۱۳۹۲: ۱۵۴). مباحث سیاسی به‌ویژه تحریم‌ها نقش مهمی در وضعیت کنونی داشته است؛ تحریم‌ها باعث شده از یک سو بسیاری از فرصت‌های ایران به رقبای

1. Misperception

2. Misunderstanding

3. Misjudgment

منطقه‌ای واگذار شود و از سوی دیگر وابستگی اتحادیه اروپایی به واردات انرژی از روسیه پابرجا بماند (Doran & Peter, 2019: 20). در واقع روابط ایران و اتحادیه اروپایی از نظر اقتصادی، بسیار متأثر از مسائل سیاسی است (Ladislaw, 2018: 18). یک مشکل کلیدی در همکاری‌های اقتصادی ایران و اتحادیه اروپایی، بی‌میلی بخش‌های اقتصادی در اروپا برای ارتباط با ایران، از ترس اقدامات تنبیهی از سوی آمریکا است (uk, 2017: 33). روابط تنش‌آلود با اروپا و فقدان روابط نظام‌مند و منسجم، نقش مهمی در پیشرفت، تعمیق و اثرگذاری تحریم‌های ضدایرانی داشته است. اگرچه اروپا می‌تواند در کمک به ایران برای خروج از انزوای اقتصادی و ژئواکونومیک کمک کند (Basdevant et al., 2018: 65) لکن سایه سنگین مسائل سیاسی و مداخلات طرف‌های ثالث مانع از توسعه روابط دوجانبه اقتصادی و بهره‌مندی طرفین از مواهب آن شده است.

• **مؤلفه‌های امنیتی:** ایران وضعیت ژئوپلیتیک منحصر به فردی دارد و کشوری بین‌المللی است که همواره در معادلات جهانی نقش برجسته‌ای برای آن قائل می‌شوند. موقعیت ژئوپلیتیکی ایران با انزواگرایی سازگار نیست و نوعی سیاست خارجی برون‌گرا و فعال را به سیاست‌گذاران توصیه می‌کند (خوجم‌لی، ۱۳۹۲: ۷۳). ایران نه تنها یک قدرت منطقه‌ای است، کشوری بین‌المللی و حتی در برخی ویژگی‌ها جهانی محسوب می‌شود؛ یعنی سیاست‌های آن تنها در منطقه و پیرامون آن خلاصه نمی‌شود، بلکه برخی از آن‌ها در کل جهان بازتاب پیدا می‌کند و نیز دگرگونی‌های جهانی بر آن تأثیرگذار است (رشنو، ۱۳۸۷: ۴۷۵). ایران از همه متغیرهای قدرت برخوردار است، اما اثربخشی مؤلفه‌های قدرت ملی در سیاست خارجی، مستلزم اعمال جنبه‌های نرم‌افزاری و ارتباطات مستمر بین‌المللی در سطوح جهانی است (عزتی و رشنو، ۱۳۸۶: ۵۳). در مقابل، اتحادیه اروپایی، طی دو دهه اخیر به دنبال تحکیم موقعیت خود و تبدیل شدن به یک قدرت عمده بین‌المللی بوده است و در این مسیر «اولویت رویکرد ژئوپلیتیکی بر رویکرد هنجاری» را مدنظر دارد. اتحادیه در پی آن است تا علاوه بر قدرت اقتصادی، به عنوان قدرتی سیاسی و حتی نظامی در سطح بین‌المللی ظاهر شود (مهدیان و فخری، ۱۳۹۱: ۵۸). با توجه به موقعیت و ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی ایران، اتحادیه اروپایی اگر نسبت به تنظیم و توسعه روابط با ایران بی‌توجه باشد، نمی‌تواند نقش فعال در منطقه خلیج فارس، خاورمیانه و آسیای مرکزی پیدا کند. پیوستگی سرزمینی موضوعی است که باعث می‌شود اروپا همانند آمریکا در قبال ایران آزادی عمل نداشته باشد و نمی‌تواند مسائل ایران را نادیده بگیرد. از این رو اروپایی‌ها به‌رغم تعهد به امنیت رژیم صهیونیستی و برقراری روابط سطح بالا با کشورهای حاشیه خلیج فارس، قائل به نوعی توازن قوا با برتری نسبی متحدین منطقه‌ای‌شان هستند و برهم‌زدن معادلات و غلبه قطعی آنان بر ایران را مخل نظم و امنیت و به ضرر منافع خود در بلندمدت می‌دانند (نجات‌پور و دیگران، ۱۳۹۴: ۵۵). حال آنکه وضعیت کنونی مناسبات نه تنها واجد منافع هیچ یک از دو بازیگر نیست، بلکه تهدیداتی را در پی دارد.

د) موانع توسعه روابط جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اروپایی

مناسبات میان ایران و اتحادیه اروپایی تا پیش از وقوع انقلاب اسلامی در ایران، به دلیل همسویی ایران با کشورهای غربی به صورت عام، همواره از سیر صعودی برخوردار بود. لیکن پس از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ میلادی و همزمان با تغییر رویکرد کلی سیاست خارجی ایران و اتخاذ راهبرد موازنه منفی (مبتنی بر اصل نه شرقی، نه غربی) در قبال دو بلوک قدرت در دوره جنگ سرد، روند مناسبات طرفین دچار سیر نزولی شد و طی سال‌های اخیر، به سمت رکود نسبی حرکت نموده است؛ به‌طوری‌که با افزایش اثرگذاری‌های منفی بازیگران ثالث به‌ویژه لابی‌های

ضدایرانی، عملاً اروپایی‌ها در بسیاری از موارد در موقعیت تقابلی با ایران قرار گرفته‌اند. موارد زیر در ایجاد این رکود و تنزل روابط میان دو طرف نقش مؤثری داشته‌اند:

- وجود تعارضات گسترده میان طرفین در زمینه دیدگاه‌های ژئواستراتژیکی و ژئوپلیتیکی
- تقابل مستقیم ایران با نفوذ و حضور قدرت‌های غربی به ویژه آمریکا، انگلیس و فرانسه در منطقه غرب آسیا
- چالش جدی در روابط به دلیل اثرگذاری موضوع رژیم صهیونیستی
- افزایش نفوذ و توسعه فعالیت‌های منطقه‌ای ایران در خلیج فارس و غرب آسیا
- ایجاد و سازماندهی محور مقاومت و رهبری آن توسط ایران با هدف مقابله با نفوذ و حضور قدرت‌های غربی در منطقه
- حمایت ایران از گروه‌های جهادی نظیر حزب‌الله لبنان و گروه‌های مبارز فلسطینی
- دستیابی ایران به توانمندی هسته‌ای
- افزایش قابلیت‌های نظامی ایران طی سال‌های اخیر
- برخی تعارضات و اختلاف دیدگاه‌ها میان ایران و اتحادیه اروپایی در زمینه مقولاتی چون حقوق بشر، دموکراسی، آزادی و ...
- تداوم نگاه سنتی تفوق‌طلبی در رویکرد روابط خارجی کشورهای اتحادیه اروپایی
- اتخاذ رویکرد نگاه به شرق از سوی ایران و گسترش مناسبات این کشور با قدرت‌هایی چون روسیه و چین
- همراهی حداکثری و در مواردی پیروی کشورهای اتحادیه اروپایی از سیاست‌های آمریکا در مورد ایران
- حمایت‌های تمام عیار کشورهای عضو اتحادیه اروپایی از رژیم اسرائیل
- اتخاذ معیارهای دوگانه از سوی کشورهای اروپایی در مورد مقولاتی چون آزادی، حقوق بشر و دموکراسی
- حمایت اروپایی‌ها از عناصر و گروه‌های اپوزیسیون ایرانی در کشورهای خود و اثرگذاری لابی‌های ضدایرانی
- تبلیغات رسانه‌ای گسترده کشورهای اروپایی علیه ایران در قالب ایران‌هراسی، اسلام‌هراسی و شیعه‌هراسی
- افزایش صدور تسلیحات از سوی اروپایی‌ها به منطقه خاورمیانه و دامن‌زدن به مسابقه تسلیحاتی در منطقه
- تناقضات در سیاست‌های اروپایی‌ها از جمله در قبال جنگ عراق، بحران سوریه و ...
- تعاملات و در برخی موارد حمایت‌های پنهان و آشکار اروپایی‌ها از گروه‌های تروریستی و تجزیه‌طلب نسبت به ایران (استاندارد دوگانه در قبال تروریسم)
- همراهی اروپا با ایالات متحده آمریکا در برقراری تحریم‌های گسترده علیه ایران
- رویکرد مداخله‌جویانه کشورهای اتحادیه اروپایی نسبت به امور داخلی ایران
- حاکمیت نسبی گفتمان و مباحث سیاسی-امنیتی بر مناسبات.

ه) مزیت‌ها و محدودیت‌های جغرافیایی و ژئوپلیتیکی ایران و اتحادیه اروپایی

فهرست مزیت‌ها و محدودیت‌های جغرافیایی ایران و اتحادیه اروپایی گویای این واقعیت می‌باشد که هر دو طرف در عین برخورداری از مزایا و ظرفیت‌های گوناگون، با انبوهی از نیازها و محدودیت‌های واقعی نیز مواجه می‌باشند. رفع این نیازها از طریق اتکای صرف به ظرفیت‌های داخلی

ممکن نبوده و نیازمند عزم جدی برای ایجاد بسترهای لازم به منظور مشارکت و همکاری متقابل است. در ادامه به مهمترین مزایا و محدودیت‌های دو طرف در حوزه جغرافیایی و محیطی پرداخته می‌شود.

۱. مزایای ناشی از موقعیت جغرافیایی ایران: موقعیت جغرافیایی بین‌المللی (بهره‌مندی از ظرفیت «ژئوپلیتیک دسترسی» به مناطقی چون خلیج فارس، شبه قاره هند، آسیای میانه، قفقاز و غرب آسیا (شرق دریای مدیترانه)؛ حاکمیت و تسلط بر نیمی از خلیج فارس و تنگه هرمز، موقعیت ترانزیتی و عبور کریدورهای مهم بین‌المللی، قرارگرفتن در مسیر ترانزیتی شمال- جنوب (اتصال آسیای مرکزی و قفقاز به خلیج فارس و دریای عمان و آب‌های آزاد) و شرق- غرب (اتصال اروپا به آسیا)، دسترسی به آب‌های آزاد بین‌المللی، واقع شدن در مرکز بیضی استراتژیک انرژی جهان (مجتهدزاده، ۱۳۹۲: ۳۱۷)؛ دراختیارداشتن منابع سرشار و عظیم نفت و گاز؛ بهره‌مندی از منابع و ذخایر غنی و متنوع معدنی، داشتن نقش محوری در فرایندهای گوناگون جنوب غرب آسیا (خاورمیانه)، محوریت در ژئوپلیتیک شیعه و ظرفیت‌های بالای محور مقاومت (جاودانی‌مقدم، ۱۳۹۱: ۳۰)، تفکر اسلامی و انقلابی؛ الهام‌بخشی در جهان اسلام و بخشی از نظام بین‌الملل (گل‌کرمی و دیگران، ۱۳۹۷: ۳۸)؛ تنوع اقلیمی و بهره‌مندی از ظرفیت‌های بالفعل و بالقوه کشاورزی؛ پیشینه غنی و طولانی تاریخی- فرهنگی (نفوذ تمدنی- فرهنگی در آسیای مرکزی و قفقاز (تمدن ایران بزرگ) و نفوذ دینی- مذهبی در کشورهای مسلمان) (سهرابی، ۱۳۹۲: ۱۴۶)؛ توانمندی‌های نظامی و امنیتی (از حیث نیروی رزمی بزرگترین ارتش خاورمیانه، داشتن سلاح‌های راهبردی و خودکفایی دفاعی)؛ ظرفیت‌های قابل توجه فرهنگی و رسانه‌ای؛ جمعیت از لحاظ کمی (هفدهمین کشور پرجمعیت جهان و دارای جمعیت دو برابر مجموع جمعیت اعضای شورای همکاری خلیج فارس) و کیفی (جوان و تحصیل کرده)؛ منابع آب شیرین مناسب در منطقه (در مقایسه با بسیاری از هسایگان)؛ منابع انرژی خورشیدی؛ وسعت (شانزدهمین کشور وسیع جهان)؛ ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل صنعتی و فناوری، علمی و آموزشی؛ و حوزه گردشگری، از مهمترین مزایای موقعیت ممتاز جغرافیایی ایران به شمار می‌آیند.

۲. محدودیت‌های جغرافیایی و محیطی ایران: سیطره نسبی رویکرد ایدئولوژیک محض (به نسبت ژئوپلیتیکی) بر سیاست خارجی و دیپلماسی ایران؛ همسایگی با پانزده کشور و عوارض منفی ناشی از تعدد همسایگان؛ تراکم تهدیدات پیرامونی؛ مرزهای نفوذپذیر؛ تصویرسازی و فضا سازی‌های منفی در قبال برخی فعالیت‌های منطقه‌ای ایران و عوارض ناشی از آن؛ تحمل فشارها و هزینه‌های مرتبط با پرونده هسته‌ای و برخی پرونده‌های دیگر (حقوق بشر، موشکی و...)؛ هزینه‌های ناشی از قراردادن در موقعیت تقابل همه‌جانبه با سیاست‌های نظام سلطه به‌ویژه آمریکا و ناتو؛ فقدان چتر حمایت بین‌المللی (عدم عضویت در پیمان‌های نظامی دو یا چندجانبه و اتحاد با قدرت‌های بزرگ)؛ هزینه‌های ناشی از سیاست‌های اصولی در قبال موضوع فلسطین و عدم به رسمیت‌شناختن رژیم صهیونیستی؛ تحمیل هزینه از سوی غرب به علت فعالیت در محور مقاومت و حمایت از محور مقاومت؛ تحمل تهدیدات گسترده نظامی و امنیتی از سوی پایگاه‌های آمریکا و ناتو در مناطق پیرامونی ایران؛ فشارهای ناشی از اعمال راهبرد مهار^۱ در چهار لایه سیاسی، اقتصادی، امنیتی و رسانه‌ای از سوی غرب؛ مواجهه‌بودن با انزوای نسبی ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی در منطقه و جهان؛ مواجهه‌بودن با امنیتی‌سازی و ایران‌هراسی؛ تحریم‌های گسترده سیاسی، اقتصادی، امنیتی و...؛ کمبود شدید سرمایه و نیاز مبرم به منابع مالی و ارزی؛ فرسودگی بخش وسیعی از زیرساخت‌ها و صنایع ایران؛ تنوع قومی- زبانی و مذهبی و وجود برخی گرایش‌های هویت‌طلب و تجزیه‌طلب؛ اقلیم خشک و کم‌بارش؛ برخی فضاهای خالی گسست‌آفرینی در مرکز؛ چالش‌های ناشی از مخاطرات طبیعی (بحران آب، خشکسالی، زلزله، سیل و...)، مهمترین محدودیت‌های جغرافیایی و محیطی ایران را تشکیل می‌دهند.

^۱. Containment

۳. **مزیت‌های جغرافیایی اتحادیه اروپایی:** نقش و جایگاه ممتاز ژئواستراتژیکی و ژئوپلیتیکی؛ نقش محوری و مؤثر در مناسبات بین‌المللی؛ سوابق تاریخی و تمدنی (جهان مسیحیت، رنسانس و انقلاب صنعتی، سوابق استعماری و نفوذ قابل توجه برخی کشورهای عضو اتحادیه در سایر مناطق جهان)؛ موفق‌ترین الگوی همگرایی منطقه‌ای با پایین‌ترین درجه آنتروپی^۱؛ در اختیار داشتن منابع مالی قابل توجه در مقیاس بین‌المللی؛ قطب بزرگ اقتصادی و سیاسی جهان (یک چهارم تولید ناخالص جهانی، یک سوم تجارت جهانی، یورو دومین ارز مهم جهان، قطب مهم صنعتی، فناوری، سرمایه‌گذاری، مالی و اعتباری در نظام بین‌الملل)؛ قابلیت‌های اقتصادی بالا در زمینه‌های کشاورزی، صنعت و خدمات؛ بهره‌مندی از ظرفیت‌های بالای تجاری؛ توانمندی‌های بالای علمی و فن‌آوری؛ قابلیت‌های بالای نظامی و امنیتی (به‌ویژه در قالب ناتو و پیوندهای استراتژیک با آمریکا؛ قابلیت‌های بالای ترانزیتی و حمل و نقل؛ امنیت و ثبات نسبی؛ قابلیت‌های بالای رسانه‌ای؛ سومین کانون جمعیتی جهان پس از چین و هند با بیش از ۵۰۰ میلیون نفر جمعیت؛ عضویت دائم فرانسه در شورای امنیت سازمان ملل، پیوند راهبردی با بریتانیا و قدرت بالای آلمان؛ نفوذ بالا در رژیم‌ها، نهادها، سازمان‌ها و مجامع بین‌المللی؛ شاخص‌های توسعه انسانی بالا؛ نقش پیشرو در ارتباط با چندجانبه‌گرایی و نهادگرایی در نظام بین‌الملل؛ برخورداری از مؤلفه‌های قدرت نرم؛ پیوستگی جغرافیایی و همجواری سرزمینی (اتصال و پیوستگی تاریخی، هم‌بنیانی فرهنگی، ریشه‌های مشترک مسیحی، درهم‌تنیدگی و ادغام اجتماعی، مشترکات اجتماعی و بنیان‌های مشترک در فلسفه و اندیشه)، مهمترین مزیت‌های جغرافیایی اتحادیه اروپایی هستند.

۴. **محدودیت‌های جغرافیایی و محیطی اتحادیه اروپایی:** فقدان استقلال و انسجام کافی در سیاست خارجی؛ ضعف در حوزه همگرایی امنیتی و سیاسی؛ وابستگی نسبی در زمینه‌های سیاسی و دفاعی به آمریکا و فقدان استقلال استراتژیک؛ تحمل هزینه‌های ناشی از تعهد به حمایت از اسرائیل؛ وابستگی شدید به واردات منابع انرژی و مواد اولیه معدنی؛ بحران نسبی بیکاری و تنزل تدریجی شاخص‌های توسعه انسانی؛ وجود بحران‌های گسترده فرهنگی، اجتماعی و رسانه‌ای؛ شکنندگی امنیتی در قبال تهدید تروریسم، مواجهه‌بودن با قاچاق مواد مخدر و مهاجرت آوارگان از خارج اروپا؛ تبعات و تهدیدهای ناشی از جابه‌جایی قدرت در مناسبات بین‌المللی از اروپا و آمریکا به آسیا چالش رقابت با قدرت‌های نوظهور (همچون چین، ژاپن، هند، ایران، روسیه) و تهدید جایگاه اتحادیه اروپایی؛ گسترش زمینه‌های نارضایتی در میان کشورهای عضو؛ بروز تدریجی شکاف‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در میان اعضا؛ پیوستگی سرزمینی به منطقه غرب آسیا و تأثیرپذیری از تحولات این منطقه (تروریسم، مهاجرت و...)؛ ترکیب نامتوازن ژئوپلیتیکی (کشورهای عضو)؛ رقابت و مشکل تاریخی - تمدنی با روسیه؛ روند پیری جمعیت و نیاز به جذب نیروی کار در مقابل نرخ رشد بالای جمعیت مسلمانان مقیم اروپا؛ روند واگرایی (تقویت جریان‌های افراطی ملی‌گرا و ضداتحادیه به‌ویژه راست‌افراطی و خروج انگلیس - برگزیت)؛ فعال شدن شکاف‌های مرکز - پیرامون (سطح متفاوت قدرت آلمان و فرانسه با سایر کشورهای عضو اتحادیه)، شمال - جنوب (تفاوت توسعه و رفاه) و شرق - غرب (غرب خاستگاه اتحادیه و شرق دنبال آن)؛ شکاف فرهنگی و زبانی^۲؛ مهمترین محدودیت‌های جغرافیایی و محیطی اتحادیه اروپایی به شمار می‌روند.

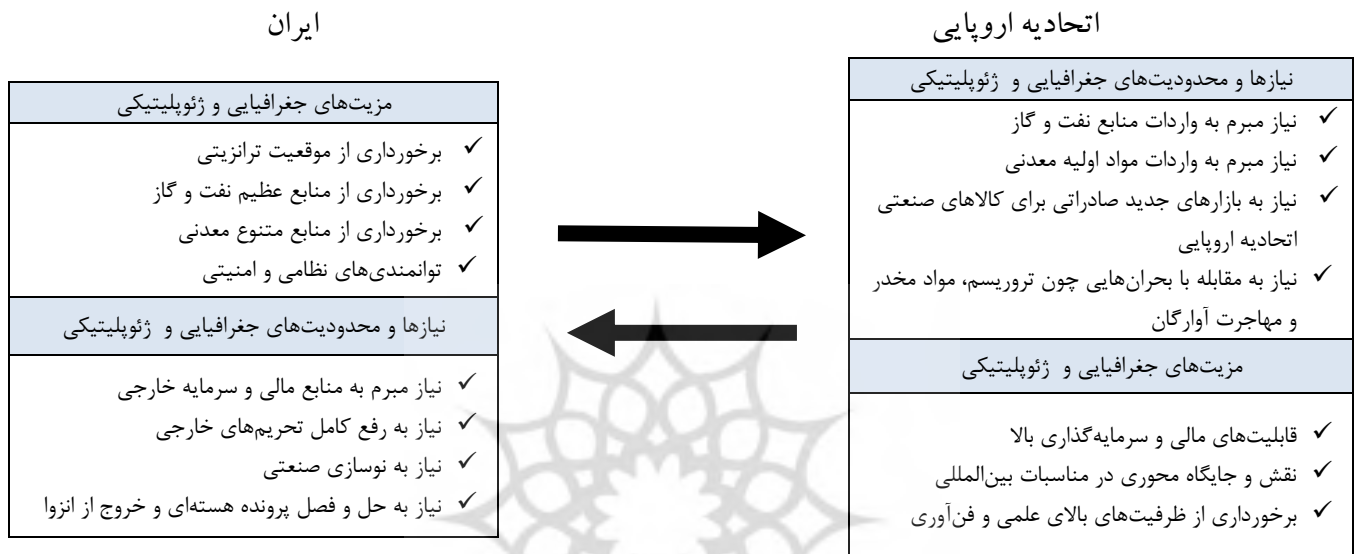
۱. آنتروپی: درجه میرایی سیستم و حرکت آن به سمت مرگ (حافظنیا، ۱۳۹۳: ۲۹۱)

۲. ۲۷ کشور عضو دارای ۲۵ زبان متفاوت هستند

و) تنظیم و توسعه روابط ایران و اتحادیه اروپایی بر مبنای رویکرد ژئوپلیتیکی (راهبرد هم‌تکمیلی)

با در نظر گرفتن واقعیت گریزناپذیر «نیازهای متقابل» طرفین، اهمیت و ضرورت برقراری الگو و فرایندی از مشارکت و همکاری در مقیاس راهبردی درک می‌شود. در چارچوب راهبرد پیشنهادی مقاله موسوم به «هم‌تکمیلی»، دو بازیگر می‌توانند به صورت واحدهای مکمل یکدیگر عمل نموده و به رفع نیازهای یکدیگر بپردازند:

نمودار بالا نشان‌دهنده آن است که در چارچوب راهبرد هم‌تکمیلی، مزیت و توانمندی‌های گوناگون کشورهای اتحادیه اروپایی می‌تواند نیازهای ایران را مرتفع سازد و متقابلاً مزیت و توانمندی‌های ایران نیز برای رفع نیازها و محدودیت‌های کشورهای اتحادیه اروپایی به کار گرفته شود و از این طریق، نوعی چرخه و فرایند هم‌تکمیلی میان طرفین به وجود آید. هم‌تکمیلی میان ایران و اتحادیه اروپایی در حوزه‌های ژئواستراتژیکی و ژئوپلیتیکی، امنیت، اقتصادی و فرهنگی، علمی و رسانه‌ای قابل تحقق است.

نتیجه‌گیری

به‌رغم فرارگرفتن ایران و اتحادیه اروپایی در حوزه ارزشی، تمدنی و فرهنگی متفاوت و برخی مشکلات در توسعه روابط، اما جایگاه اتحادیه اروپایی در نظام بین‌الملل و نقش و جایگاه منطقه‌ای و راهبردی ایران ضرورت‌های متقابلی، برای برقراری یک رابطه مناسب و همه‌جانبه به وجود آورده است. البته با وجود زمینه‌های ژئوپلیتیکی متعدد برای گسترش مناسبات ایران و اروپا، پس از انقلاب روابط همیشه روندی پرتنش و متلاطم داشته و بیشتر تابعی از سیاست‌های نقادانه اتحادیه و در عین حال تلاش برای حفظ کانال‌های ارتباطی با ایران بوده است (گوهری‌مقدم و سرهنگ‌پور، ۱۳۹۵: ۱۴۷). در واقع ملاحظات سیاسی و هویتی بر ملاحظات ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک غلبه داشته و مانع از شکل‌گیری روابط باثبات شده است.

به باور نویسندگان این مقاله، به‌رغم موانع موجود در قبال توسعه روابط ایران و کشورهای اتحادیه اروپایی، اهداف، منافع و تهدیدات مشترک طرفین نظیر لزوم مقابله با پدیده تروریسم، مقابله با قاچاق مواد مخدر، جرائم سازمان‌یافته، مهاجرت آوارگان جنگی، نیازهای متقابل دو طرف به یکدیگر در زمینه‌هایی چون انرژی، تجارت، حمل‌ونقل، سرمایه‌گذاری، انتقال تکنولوژی، همکاری‌های علمی، آموزشی، فرهنگی، رسانه‌ای و ثبات و امنیت پایدار و مواردی نظیر این‌ها، می‌توانند زمینه‌ساز کاهش و رفع سوءتفاهمات، ابهامات و تنش‌های فعلی در مناسبات بوده و موجب شکل‌گیری روابط سازنده در قالب توافق‌نامه راهبردی و بلندمدت در زمینه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و امنیتی باشند. بر این اساس، نویسندگان مقاله ضمن ملاحظه نتایج حاصل از بررسی مزیت‌ها و محدودیت‌های جغرافیایی ایران و اتحادیه اروپایی، پیشنهاد برقراری و توسعه مناسبات میان دو طرف در چارچوب راهبردی موسوم به «راهبرد هم‌تکمیلی» را مطرح و ارائه نموده‌اند. براساس این راهبرد، کشورهای اتحادیه اروپایی و ایران می‌توانند با در نظر گرفتن مزیت‌های جغرافیایی خود از یک سو و نیازها و محدودیت‌های خود از سوی دیگر، به ایجاد چارچوبی از مشارکت و همکاری‌های گسترده در عرصه‌های مختلف بپردازند و از این طریق، به رفع نیازهای متقابل یکدیگر اقدام نمایند. در صورت تحقق عملی راهبرد هم‌تکمیلی میان ایران و اتحادیه اروپایی، می‌توان شاهد گسترش صلح، ثبات و امنیت پایدار در خاورمیانه، شمال آفریقا، اروپا و دیگر محیط‌های بین‌المللی بود. البته تحقق عملی و موفقیت هم‌تکمیلی بین ایران و اتحادیه اروپایی مشروط به رعایت برخی الزامات از سوی دو طرف است؛ مهم‌ترین شروط و الزامات عبارتند از:

- درک صحیح سران کشورهای اروپایی از منافع ملی خود و عدم پیروی آنها از سیاست‌ها، تلقینات و فشارهای آمریکا و رژیم‌صهیونیستی و حفظ استقلال عمل خود؛
  - اعمال مدیریت هوشمندانه از سوی ایران در ارتباط با برخی مواضع و اقدامات حساسیت‌زا و واجد ظرفیت برای ایجاد خدشه به روابط با اتحادیه اروپایی (در عین حفظ مواضع اصولی).
- در مجموع به نظر می‌رسد در شرایط فعلی اثرگذاری مؤلفه‌های سیاسی منفی در روابط ایران و اتحادیه اروپایی بسیار بالاست؛ از این رو طرفین با سیاست‌زدایی و امنیتی‌زدایی از روابط، اتخاذ رویکردی ژئوپلیتیکی و طراحی مناسباتشان بر مبنای راهبرد هم‌تکمیلی می‌توانند نسبت به رفع مشکلات، بهبود وضعیت موجود و توسعه روابط حتی تا سطح راهبردی اقدام کنند.

منابع

- اخباری، محمد (۱۳۹۶)، فرصت‌های ژئوپلیتیکی در روابط سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و کشورهای خاورمیانه، مطالعه موردی کشور عراق از ۲۰۱۷-۲۰۱۰، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال دهم، شماره اول، پیاپی ۳۷، ۴۵-۶۰.
- آقایی، سید داوود (پاییز ۱۳۸۶)، جایگاه اتحادیه اروپا در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره سازندگی، فصلنامه سیاست دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۷، شماره ۳، ۱-۲۸.
- امیدی، علی، روح‌الله مهدی‌زاده و سیدزکریا محمودی‌رجا (۱۳۹۵)، بررسی و تحلیل کاربست رهیافت سناریوسازی در آینده روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران (مطالعه موردی دولت یازدهم و اتحادیه اروپا)، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ششم، شماره ۲۰، ۳۴-۱۵.
- امینیان بهادر (۱۳۹۲)، ژئوپلیتیک انرژی: اتحادیه اروپا و امنیت انرژی، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال نهم، شماره دوم، ۸۲-۱۰۷.
- توحیدفام محمد و انوشا حضوری طریقه (۱۳۹۰)، تأثیر ساختار سیاست خارجی اتحادیه اروپا بر روابط خارجی ایران با کشورهای عضو، فصلنامه سیاست خارجی، سال بیست و پنجم، شماره ۲، ۳۶۱-۳۹۸.
- حافظ نیا، محمدرضا و سید هادی زرقانی (۱۳۹۱)، چالش‌های ژئوپلیتیکی همگرایی در جهان اسلام، مجله مطالعات انسانی، دوره ۴۴، شماره ۸۰، ۱۳۹-۱۵۴.
- حمیدی، سمیه و زینب قاسمی (۱۴۰۰)، واکاوای اثرات ژنوم ژئوپلیتیک بر سیاست خارجی (مطالعه موردی: رژیم صهیونیستی و سوریه)، فصلنامه مطالعات بیداری اسلامی، سال دهم، شماره اول، ۱۲۵-۱۴۷.
- خالوزاده، سعید (۱۳۹۱)، دیپلماسی تحریم اتحادیه اروپا در برابر برنامه هسته ای ایران، پژوهشنامه ایرانی سیاست بین‌الملل، سال اول، شماره ۱، ۵۰-۶۷.
- خوجومی، عبدالوهاب (بهار ۱۳۹۲)، تبیین موقعیت ژئوپلیتیک ایران، فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس، سال دوازدهم، شماره ۴۴.
- رشنو، نبی‌الله (۱۳۸۷)، الزامات ژئوپلیتیک در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در کتاب سیاست خارجی توسعه‌گرا، نوشته عیسی کاکویی دینکی (۱۴۰۰)، تهران: بهاندیش، قابل دسترسی در:
- <https://www.isrjournals.com/images/pdf/25%20reshno.pdf>
- زاهدی نسا و سعید امینی (۱۳۹۵)، تأثیر برجام بر همکاری‌های امنیتی اتحادیه اروپا و ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ششم، شماره ۲۰، ۳۵-۵۰.
- سهرابی، خدارحم (۱۳۹۲)، نقش ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در امنیت انرژی اتحادیه اروپا، فصلنامه علوم سیاسی، سال شانزدهم، شماره ۶۱، ۱۴۵-۱۷۳.
- سیف زاده، حسین (۱۳۹۰)، نظریه پردازی در روابط بین‌الملل، مبانی و قالب‌های فکری، تهران: انتشارات سمت.
- سیمبر رضا و صارم شیراوند (۱۳۹۴)، پیوند میان ژنم و کد ژئوپلیتیک در سیاست خارجی (مطالعه موردی: فدراسیون روسیه و گرجستان)، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۱، شماره ۹۲، ۹۷-۱۳۰.
- صادقی، سیدشمس‌الدین (۱۳۹۲)، ژئوپلیتیک انرژی ایران و رویکرد اتحادیه اروپا، فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی، سال اول، شماره ۳، ۱۵۱-۱۷۹.
- صفوی همای، سیدحمزه (۱۳۸۶)، تأثیر موقعیت ژئوپلیتیک بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، مجله سیاست‌دفاعی، سال شانزدهم، شماره ۶۱، ۸۳-۹۷.
- طارمی، کامران و ایرج مرادی (۱۳۹۳)، بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اروپا در سه دهه اخیر، پژوهشنامه روابط بین‌الملل، دوره هفتم، شماره ۲۸، ۱۳۳-۱۶۶.
- عباسی اشلقی، مجید و مرتضی دامن‌پاک جامی (۱۳۹۲)، جمهوری اسلامی ایران و سازمان همکاری‌های اقتصادی اگو، مجله مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۴، ۶۳-۱۰۰.
- عباسی اشلقی، مجید (۱۳۸۸)، مطالعه نظری سیاست خارجی دوجانبه اتحادیه اروپا و جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، شماره هشتم، صص ۲۶۶-۲۳۵.
- عباسی اشلقی، مجید (۱۳۹۲)، نقش حقوق بشر در واگرایی سیاسی جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اروپا، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، سال دوم، شماره ۵، صص ۹-۴۱.
- عزتی، عزت‌الله و نبی‌الله رشنو (۱۳۸۶)، رویکردهای ژئوپلیتیکی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در حوزه خلیج فارس، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، سال چهارم، شماره ۱۶، ۵۳-۶۴.
- فرانکل، جوزف (۱۳۷۱)، نظریه معاصر روابط بین‌الملل، ترجمه وحید بزرگی، تهران: انتشارات اطلاعات.
- فرجی‌راد، عبدالرضا و نرگس قاسمی (۱۳۹۱)، ژئوپلیتیک نوین اروپا و تأثیر آن بر روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر دوران پس از جنگ سرد و شکل‌گیری اتحادیه اروپا)، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، سال نهم، شماره ۳۵، ۱۷-۳۰.
- قادری، اسماعیل (۱۳۸۳)، آشنایی با صنعت جهانگردی، مجله کجا، شماره ۱.
- قالیباف، محمدباقر و سیدموسی پورموسوی (۱۳۸۷)، ژئوپلیتیک نوین خاورمیانه و سیاست خارجی ایران، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، دوره چهل و یکم، شماره ۶۶، ۵۳-۶۹.

- کریمی، غلامرضا و محسن کشوریان‌آزاد (۱۳۹۴)، بررسی نقش مؤلفه‌های هویتی در روابط جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه‌اروپا پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، دوره هفتم، شماره ۲۴، ۸۹-۱۱۴.
- کول، جی.پی. (۱۳۶۴)، فاصله عقب‌ماندگی (تحلیلی مکانی از فقر و نابرابری جهان)، ترجمه محمود ریاضی و بهمن ذوالفقارپور، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- گل‌افروز، محمد (۱۳۹۴)، نقش ژئوپلیتیک انرژی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه سیاست جهانی، دوره چهارم، شماره سوم، ۱۹۹-۲۲۴.
- گلشن‌پژوه، محمدرضا (۱۳۹۱)، جنگ‌نرم، تهران: موسسه تحقیقات و مطالعات بین‌المللی ابرارمعاصر تهران.
- گل‌کرمی، عابد، یدالله کریمی‌پور، افشین متقی و حسین ربیعی (۱۳۹۷)، تبیین ژئوپلیتیک سیاست‌خارجی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر قابلیت‌های ژئواکونومیک، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال هجدهم، شماره ۴۹، ۳۷-۵۷.
- گوهری‌مقدم، ابودر و پوریا سرهنگ‌پور (۱۳۹۵)، سیاست‌خارجی اتحادیه‌اروپا در قبال جمهوری اسلامی ایران؛ از رئالیسم تا تعامل سازنده، فصلنامه جستارهای سیاسی معاصر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال هفتم، شماره اول، ۱۴۴۵-۱۶۰.
- مروتی، لیلا و عنایت‌الله یزدانی (۱۳۹۳)، تبیین تأثیر برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران بر روابط متقابل این کشور و اتحادیه‌اروپا، فصلنامه تحقیقات سیاسی بین‌المللی دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا، شماره بیستم، ۲۹-۵۸.
- مهدیان، حسین و سیروس فخری (۱۳۹۱)، ژئوپلیتیک انرژی ایران و امنیت انرژی غرب، پژوهش‌های جغرافیایی/انسانی، دوره ۴۴، شماره ۴، ۴۵-۶۴.
- مهدیان، حسین، علی‌علی حسینی و علیرضا آقا‌حسینی (۱۳۹۶)، تحلیل تأثیرگذاری عوامل ژئوپلیتیکی بر سیاست امنیت‌ملی جمهوری اسلامی ایران در پرونده هسته‌ای، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال سیزدهم، شماره ۴۶، ۲۰۲-۲۲۱.
- موسوی‌شهیدی، سیدمهدی، بهادر زارعی، محمود واثق، مرجان بدیعی ازندهای و زهرا پیشگاهی‌فرد (۱۴۰۰)، تبیین نظری بسترها و زمینه‌های روابط ژئوپلیتیک و ارائه مدل پیشنهادی، پژوهش‌های جغرافیایی سیاسی، دوره ۵۳، شماره ۳، ۸۱۱-۸۳۲.
- نجات‌پور، مجید، عبداللّه آذرگون و محمد یوسفی‌جویباری (۱۳۹۴)، مؤلفه‌های تأثیرگذار بر رویکرد اتحادیه‌اروپا در قبال جمهوری اسلامی ایران در دولت دهم، فصلنامه سیاست، سال دوم، شماره پنجم، ۵۵-۶۹.
- هانتینگتون، ساموئل (۱۳۷۳)، نظریه برخورد تمدن‌ها، ترجمه مجتبی امیری، تهران: انتشارات مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امورخارجه.
- واثق، محمود، سیدحیی صفوی و سیدسلیمان حسینی (۱۳۹۵)، رهیافت هم‌تکمیلی، مبانی و کارکردهای آن با تأکید بر جنوب شرق ایران، مجله ژئوپلیتیک، سال دوازدهم، شماره اول، ۲۴-۵۹.
- وی.جی، چاک و ادواردو فایوسولا (۱۳۹۰)، گردشگری در چشم‌اندازی جامع، ترجمه علی پارسائیان و سید محمد اعرابی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

References

- Adebahr, Cornelius (2017), *Europe and Iran. The Nuclear Deal and Beyond*, London: Routledge
- Basevant Olivier et al. (2018), 'Islamic Republic of Iran: Selected Issues', in *IMF Country Reports*, No. 17/63 (February 2018), <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2017/cr1763.ashx>
- Bassiri Tabrizi, Aniseh, Thierry Coville and David Ramin Jalilvand (2018), 'Better Together: Brexit, the E3, and the Future of Europe's Approach towards Iran', in *FES Perspective*. <http://library.fes.de/pdf-files/iez/14382.pdf>
- BP, Statistical (2020), Natural gas countries with the largest reserves Published by M. Garside, <https://www.statista.com/statistics countries-with-the-largest-natural-gas-reserv>
- Coper, Richard (1968), *The economics of interdependence*, New York: Mcgrow.Hill
- Crikemans, David (2018), The iran deal & europe's crippling geopolitical dilemma, <https://spectator.clingendael.org/en/publication/iran-deal-europes-crippling-geopolitical-dilemma>
- Doran Peter B.(2009), Collective Energy Security: A New Approach for Europe, *journal of energy security* at: http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=177:collective-energy-security-a-new-approach-for-europe&catid=92:issuecontent&Itemid=341
- gov.uk (2017), Declaration by the Heads of State and Government of France, Germany, and the United Kingdom, 13 October 2017, <https://www.gov.uk/government/news/declaration-by-the-heads-of-state-and-government-of-france-germany-and-the-united-kingdom>
- International Crisis Group (2018), Iran's Priorities in a Turbulent Middle', in *ICG Middle East Reports*, No. 184 (13 April 2018), at: <https://www.crisisgroup.org/node/6057>
- Jalilvand, David Ramin (2017), *Transformation des Rentierstaats Iran. Zur Rolle des Energiesektors in der politischen Ökonomie*, Part of the book series: Energiepolitik und Klimaschutz. Energy Policy and Climate Protection (EPKS) Wiesbaden: springer.
- Koehane, Robert and Joseph Nye (1977), power and interdependence, world politics in Transition, *Political Science Quarterly*, Vol. 93, No. 1, pp. 132-134.
- Ladislav Sara (2018), *Geopolitics of U.S. Oil and Gas Competitiveness*, <https://docs.house.gov/meetings/FA/FA18/20180522/108347/HHRG-115-FA18-Wstate-LadislavS-20180522.pdf>
- Mitrany, David (1948), *The functional Approach to world organizational, international Affairs*, International Affairs (Royal Institute of International Affairs Vol. 24, No. 3, pp. 350-363.